

Suomen kansainvälistynyt harmaa talous

Harmaa talous haittaa rehellistä liiketoimintaa, vääristää työmarkkinoita ja aiheuttaa verotulojen menetyksiä. Kuinka laajaa se on Suomessa?

Markku Hirvonen
Toimitusjohtaja
Harmaa Hirvi Oy
mhirvo@netti.fi

Markku Hirvonen pitää tärkeänä sitä, että eduskunnan 3.2.2011 hyväksymät tarkastusvaliokunnan ehdotukset harmaan talouden torjuntaohjelmaksi näkyisivät seuraavan hallituksen ohjelmassa.

Harmaa talous on viimeksi kuluneen vuoden aikana ollut julkisessa keskustelussa esillä enemmän kuin kertaakaan sitten 1990-luvun puolivälin, jolloin käsite ensimmäisen kerran tunkeutui suuren yleisön tietoisuuteen ”Harmaa talous – musta tulevaisuus”-tiedotuskampanjan myötä. Silloiselle ja nykyiselle tilanteelle voidaan helposti löytää yhteisiä taustatekijöitä: taloudellinen lama sekä siihen liittyvät elinkeinoelämän kilpailutilanteen kiristyminen ja yhteiskunnan rahoituskriisi.

1990-luvun alussa ongelman esiin nostajina olivat rakennusalan järjestöt, jotka kääntyivät silloisen pääministerin Esko Ahon puoleen vaatien hallitukselta toimia harmaan talouden torjumiseksi. Tuloksena oli valtiovarainministeriön asettama ensimmäinen harmaan talouden työryhmä, lukuisat sen ehdottamat lainsäädäntöuudistukset, ensimmäinen harmaan talouden torjuntaohjelma ja mittava tiedotuskampanja.

Nyt asiaa on sysännyt liikkeelle eduskunta, jonka tarkastusvaliokunnan keväällä 2009 asettaman tutkimushankkeen kesäkuussa 2010 valmistunut raportti ”Suomen kansainvälistyvä harmaa talous” (Hirvonen ym. 2010) on ruokkinut asiasta käytävää, tälläkin kertaa erityisesti rakennusalan järjestöjen julkisuudessa vauhdittamaa keskustelua.

Harmaa talous ei toki väliaikanaan unohtunut ainakaan sen kanssa painiskelevien viranomaisten mielistä. Vuosina 1996–2009 valmisteltiin jo viisi valtioneuvoston vahvistamaa harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjuntaohjelmaa, useita näihin liittyviä lainsäädäntöhankkeita on toteutettu ja viranomaiset ovat terästäneet omaa toimintaansa erilaisten valvontahankkeiden ja yhteistyön tiivistämisen muodossa. Aihe ei ole kuitenkaan jaksanut

”Monet viranomaisten tärkeinä pitämät lainsäädäntöuudistukset ovat maanneet jäissä.”

herättää laajempaa keskustelua. Monet viranomaisten tärkeinä pitämät lainsäädäntöuudistukset ovat maanneet jäissä, ja viranomaisten harmaan talouden torjuntaan suunnatut resurssit ovat kuitumassa valtion säästötoimien ja tuottavuusohjelman myötä.

Nyt eduskunnan, hallituksen, järjestöjen ja median yllättäen kasvanut kiinnostus harmaaseen talouteen on ehtinyt jo tuottaa konkreettisia tuloksia. Matti Vanhasen hallitus teki keväällä 2010 päätöksen virkamiesten pitkään ehdottaman rakennusalan käännetyn arvonlisäverojärjestelmän käyttöönotosta vuonna 2011, ja Mari Kiviniemen hallitus otti ohjelmaansa useita, nyt jo osin toteutettuja kohtia harmaan talouden torjumiseksi.

Aikaisemmat arviot ja tutkimukset Suomen harmaan talouden laajuudesta

Suomen harmaan talouden laajuudeksi arvioitiin 1990-luvun alussa tehtyjen, yksittäisiä toimialoja koskevien osatutkimusten perusteella 4–5 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen. Merkittävästi pienempään määrään päädyttiin Tilastokeskuksen muistiossa (Nurminen 2008), jossa arvioitiin piilotalouden mää-

räksi vain runsas prosentti suhteessa bruttokansantuotteeseen.¹

Kansainvälisissä harmaan talouden tutkimuksissa on useimmiten käytetty joko erilaisia makroekonomisia malleja tai kyselytutkimuksia, joissa on pyritty selvittämään, paljonko ihmiset ovat käyttäneet kuitittomia palveluita tai muutoin itse olleet harmaan talouden osapuolina. Kansainvälisesti tunnetuin makroekonomisten mallien käyttäjä on professori Friedrich Schneider. Hänen tutkijaryhmänsä viime kesänä valmistuneessa, Maailmanpankin rahoittamassa tutkimuksessa (Schneider et al. 2010) arvioitiin harmaan talouden osuus 162 valtiossa käyttäen monimuuttuja-analyyysiin perustuvia malleja, joissa harmaan talouden indikaattoreina käytettiin mm. käteisen rahan määrää, työllisyysastetta ja bruttokansantuotteen kasvua. Tämän tutkimuksen mukaan Suomen harmaa talous olisi 18,5 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen, kun taas esimerkiksi Kiinassa tämä suhde olisi vain 13,5 prosenttia.

EU:n komissio teetti vuonna 2007 laajan pimeätä työtä koskevan selvityksen, jossa haastateltiin 500–1 000 henkilöä kussakin maassa (European Commission 2007). Tutkimuksessa kysyttiin ensinnäkin sitä, missä määrin vastaajat olivat hankkineet pimeitä tavaroita tai palveluksia ja toiseksi sitä, missä määrin he olivat itse tehneet pimeää työtä viimeksi kuluneiden 12 kuukauden aikana. Jos sain määrin yllättävinä tutkijat pitivät viimeksi mainittuun kysymykseen saatuja vastauksia. Niiden mukaan pimeää työtä tehneiden osuus oli esimerkiksi Tanskassa 16 prosenttia ja Ruotsissa 10 prosenttia, mutta Etelä-Euroopan maissa merkittävästi alhaisempi vaihdellen Kyp-

¹ Ainakin osa erosta selittyy sillä, että tässä tutkimuksessa arvioitiin kansantalouden tilinpidosta puuttuvaa harmaan talouden määrää, ei fiskaalista harmaata taloutta eli verotuksen ulkopuolelle jätettyjä tuloja.

Aiemmat arviot Suomen harmaan talouden laajuudesta ovat vaihdelleet runsaasta yhdestä 18,5 prosenttiin suhteessa bruttokansantuotteeseen.

roksen 1 prosentin ja Kreikan 4 prosentin välillä. Isossa-Britanniassa luku oli 2 prosenttia ja Suomessa 4 prosenttia.

EU:n komission toimeksiannosta valmistui syksyllä 2009 tutkimus arvonlisäverojen menetyksestä 25 EU:n jäsenvaltiossa. Raportissa arvioitiin arvonlisäverovajausta kertyneen ja teoreettisen arvonlisäveron välillä.² Menetelmänä käytettiin makrotaloudellista ”ylhäältä alas” – lähestymistapaa, jossa verrattiin arvonlisäveron kokonaiskerlymää yleisistä talouden mittareista laskettuun teoreettiseen veron perusteeseen. Laskelmat tehtiin maakohtaisesti kunkin maan kansantalouden tilinpidosta saatuja tietoja hyväksikäyttäen. Tällä menetelmällä saatu kokonaisverovaje 25 EU:n jäsenvaltiossa oli 106,7 miljardia euroa vuonna 2006. Tämä vastasi 12 prosenttia teoreettisen arvonlisäveron määrästä. Suomen kohdalla laskennallinen vajeus oli 758 miljoonaa euroa eli vain 5 prosenttia teoreettisen arvonlisäveron määrästä.

² Teoreettisella arvonlisäverolla tarkoitetaan sitä veron määrää, jonka pitäisi kertyä, mikäli arvonlisäverot maksettaisiin kaikesta veronalaisesta toiminnasta. Teoreettinen arvonlisävero voidaan johtaa esimerkiksi kansantalouden tilinpidon mukaisesta toimialojen käypähintaisesta nettoarvonlisäyksestä ilman kotitalouksien omatoimista toimintaa, joka ei ole markkina- tuotantoa.

Tutkimuskohteena verotukselta piilotetut tulot

Tarkastusvaliokunnassa tutkimuksen työnimenä oli ”Harmaan talouden katvealueet”. Toimeksiannon mukaan tavoitteena oli, paitsi harmaan talouden kokonaismäärän ja sen aiheuttamien veromenetysten arviointi, erityisesti selvittää kansainväliseen sijoitustoimintaan sekä koti-, sisä- ja ulkomaankauppaan liittyvää harmaata taloutta eli alueita, jotka helposti unohdetaan harmaasta taloudesta puhuttaessa.

Tutkimuksen kohteena oli nimenomaan fiskaalinen eikä kansantaloudellinen harmaa talous. Viimeksi mainitulla tarkoitetaan bruttokansantuotelaskelmista puuttuvaa taloudellista toimintaa, fiskaalisella harmaalla taloudella taas verotuksen ulkopuolelle jätettyjen tulojen määrää. Poiketen monista lähinnä pimeään työhön keskittyneistä kansainvälisistä harmaan talouden tutkimuksista tähän tutkimukseen sisällytettiin myös verotuksen ulkopuolelle jätetyt pääomatulot.

Harmaan talouden käsitteen määrittely riippuu pitkälti käyttötarkoituksesta. Meidän tutkimuksessamme käsitteeseen haluttiin sisällyttää verotuksen ulkopuolelle jätetyt tulot riippumatta siitä, onko kysymys pizzakokin palkasta, toimitusjohtajan autoedusta tai osakkeiden myyntivoitosta.

Lähtökohtanamme oli vahva käsitys siitä, ettei käytettävissä ole mitään yksittäistä yleispätevää menetelmää tai laskentamallia, joka antaisi luotettavan tuloksen monimuotoisen harmaan talouden laajuudesta. Tutkimuksen kolme pääkohdealuetta - työvoimavaltaiset alat, kauppa ja kansainvälinen sijoitustoiminta - ovat luonteeltaan täysin erityyppisiä ja edellyttävät erilaisia lähestymistapoja. Tavoitteena oli useita toisiaan täydentäviä menetelmiä käyttäen saada mahdollisimman hyvä kokonaiskuva

Yleispätevää menetelmää harmaan talouden laajuuden arvioimiseen ei ole olemassa.

kustakin kohdealueesta. Eri menetelmillä saatuja tuloksia vertaamalla pyrittiin myös varmentamaan saatujen tulosten luotettavuutta.

Tärkeimpiä tutkimuksessa käytettyjä lähteitä olivat erilaiset tilastolliset aineistot, yrityksiä ja työntekijöitä edustavien järjestöjen jäsenille ja keskeisten viranomaisten edustajille tehdyt kyselyt sekä viranomaisvalvonnassa saadut tulokset. Tutkimuksen tekeminen oli eräänlaista palapeliä, jossa jotkut alueet saatiin varsin tarkkaan kartoitettua, joiltakin jäi suurrehkoja paloja puuttumaan. Harmaan talouden rakenne ja suuruusluokka saatiin kuitenkin käsityksemme mukaan kohtuullisella tarkkuudella hahmotettua.

Harmaan talouden laajuus ja sen aiheuttamat veromenetykset

Harmaan talouden kokonaislaajuutta voidaan arvioida suuruusluokkatasolla eri menetelmillä saatujen osatulojen perusteella. Verotarkastustuloksiin perustuvalla laskentamenetelmällä³ harmaan talouden kokonaislaajuus Suo-

³ Verotarkastuksilla paljastuneen harmaan talouden määrä suhteutettiin yritysten lukumäärään ja tarkastuskattavuuteen eri liikevaihtoluokissa.

messa olisi vuonna 2008 ollut runsaat 12 miljardia euroa, mikä merkitsisi 6,9 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen. Menetelmään sisältyy virhemahdollisuuksia, jotka voivat vaikuttaa sekä tulosta suurentavasti että sitä pienentävästi. Toisaalta tulos sopii jokseenkin hyvin laskelmaan teoreettisen ja kertyneen arvonlisäveron erotuksesta, joka on noin 2 miljardin suuruusluokkaa eli kaksi kertaa suurempi kuin aiemmin mainitussa EU:n arvonlisäverovajausta koskevassa tutkimuksessa saatu.

Eri osa-alueiden harmaasta taloudesta saadut tulokset antavat tukea arviolle, jonka mukaan harmaan talouden vuotuisen kokonaismäärä voisi olla 10–14 miljardin euron suuruusluokkaa. Tämä vastaisi vuoden 2008 tasolla 5,5–7,5 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen.⁴

Harmaasta taloudesta aiheutuvia **veromenetyksiä** voidaan arvioida karkealla tasolla, koska salatut tulot ovat hyvin erityyppisiä ja niihin kohdistuvat verot eritasoisia.

Arvonlisäverovajauksen kokonaismäärä vuonna 2008 on ollut vähintään 2 miljardia euroa eli 10 prosenttia verohallinnolle ilmoitetun arvonlisäveron määrästä. Tästä summasta merkittävä osa johtuu harmaasta taloudesta. Muiden veromenetysten osuudeksi voidaan eri tulojen ja eri tulonsaajaryhmien erilaisten verokantojen vuoksi varovaisesti arvioida 25 prosenttia laskennallisesta harmaan talouden määrästä. Tämä merkitsee vuoden 2008 tasolla 2,5–3,5 miljardia euroa vuodessa eli harmaan talouden aiheuttamat kokonaisveromenetykset ovat vähintään 4–5 miljardia euroa vuodessa. Salatuista tuloista kertymättä jääneiden sosiaaliva-

⁴ Fiskaalisen harmaan talouden vertailu bruttokansantuotteeseen ei kuitenkaan ole perusteltua, koska ensiksi mainittuun sisältyy pääomatuloja, jotka eivät ole mukana bruttokansantuotteen laskennassa.

Harmaan talouden aiheuttamat menetykset ovat verotuloissa 4–5 miljardia euroa ja sosiaalivakuutusmaksuissa useita satoja miljoonia euroja vuodessa.

kuutusmaksujen määrä on useita satoja miljoonia euroja vuodessa.

Harmaa talous yritysten ja työntekijäjärjestöjen näkökulmasta

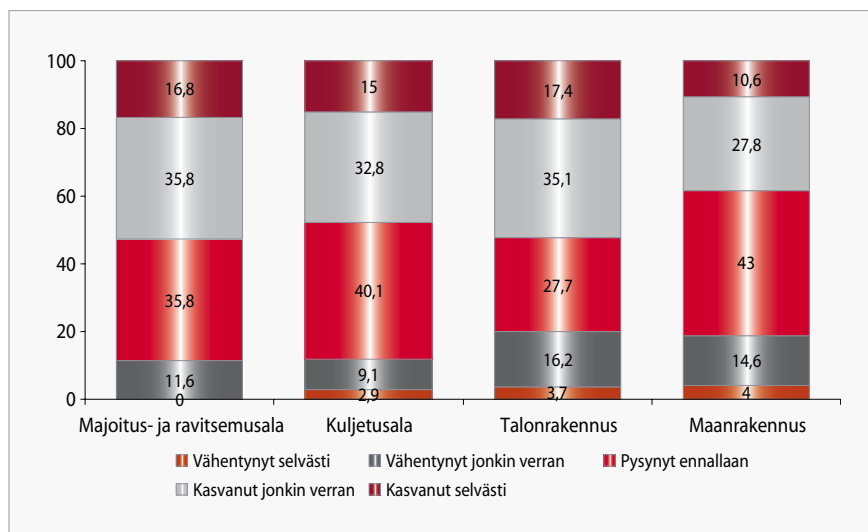
Useiden eri toimialajärjestöjen jäsenyrityksille sekä työntekijäjärjestöjen toimitsijoille ja luottamusmiehille lähetettyjen kyselyjen tavoitteena oli muodostaa reaaliaikaisen havaintoihin perustuva kuva harmaan talouden taustatekijöistä ja ilmenemismuodoista eri toimialoilla, sen viimeaikaisesta kehityssuunnasta ja

harmaan talouden yrityksille aiheuttamasta kilpailuhaitasta. Harmaan talouden torjuntaan osallistuvien viranomaisen edustajille lähetetyssä kyselyssä pyrittiin erityisesti selvittämään torjuntatoimenpiteiden tehokkuutta ja kehittämistarpeita. Kaikkiaan kyselyihin saatiin yli 2 800 vastausta henkilöiltä, jotka edustavat monipuolisesti eri toimialoja ja viranomaisia.

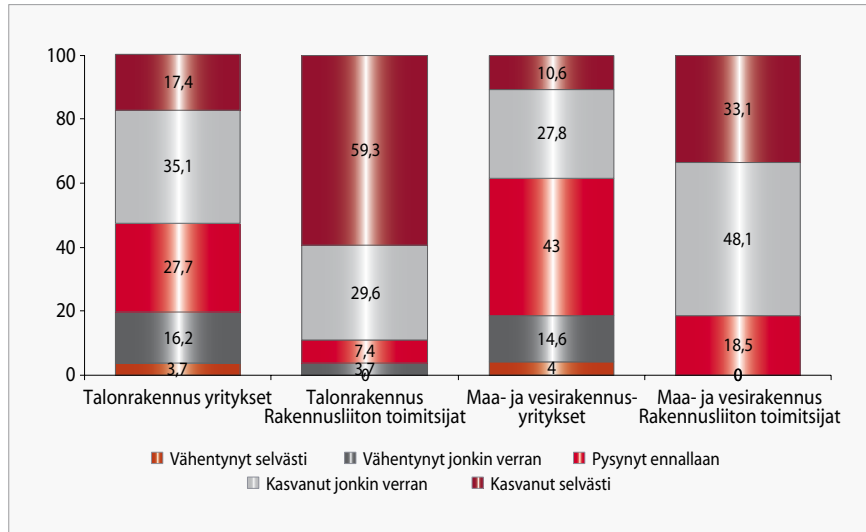
Tutkimuksen kannalta mielenkiintoisimpia tuloksia kyselyistä olivat harmaan talouden kolmea päätoimialaa (ravintolat, rakentaminen ja kuljetukset) edustavien yritysten näkemykset alansa harmaan talouden kehityksestä ja sen aiheuttamista kilpailuhaitoista. Talonrakennusta sekä majoitus- ja ravitsemisalaa edustavista yrityksistä yli puolet ja kuljetusalan yrityksistä lähes puolet arvioi alansa harmaan talouden lisääntyneen ainakin jonkin verran viimeksi kuluneiden 5 vuoden aikana (kuvio 1).

Rakennusliiton toimitsijoille lähetettyyn kyselyyn saadut vastaukset tarjosivat mielenkiintoisen vertailukohdan rakennusalan yritysten antamille vastauksille. Harmaan talouden kehityksestä toimitsijoiden näkemykset olivat selke-

Kuvio 1. Harmaan talouden kehitys 2004–2009, % yritys vastaajista.

Kuvio 2. Harmaan talouden kehitys rakennusalalla 2004–2009, % vastaajista.

Talouden avautuminen on lisännyt harmaan talouden mahdollisuuksia samalla kun valvonta ei ole pysynyt sen perässä.

Harmaan talouden kansainvälistyminen

Merkittävä ero tämän hetken ja 1990-luvun alun harmaan talouden välillä on harmaan talouden voimakas kansainvälistyminen. Tähän on vaikuttanut kolme pääasiallista taustatekijää:

- Neuvostoliiton hajoamisen aiheuttama muutos Suomen idänkaupan ja kauttakulkuliikenteen rakenteissa sekä Baltian maiden uusi rooli Suomen kaupakumppaneina. Viennin, jälleenviennin ja kauttakulkuliikenteen muodossa Suomen rajojen yli Venäjälle liikkuvaan tavavirtaan liittyvästä kaksoislaskutuksesta ja muista väärinkäytöksistä aiheutuu Venäjän valtiolle vuositasolla 1,2–2,7 miljardin euron tulli- ja veromenetykset. Valtaosa näin saadusta verohyödyistä menee Suomen rajojen ulkopuolelle, mutta myös suomalaiset saavat osuutensa joko suoraan erilaisia väärinkäytöksiä helpottavia lisäarvopalveluja tarjoamalla tai välillisesti vientituotteiden parantuneen kilpailuaseman muodossa.

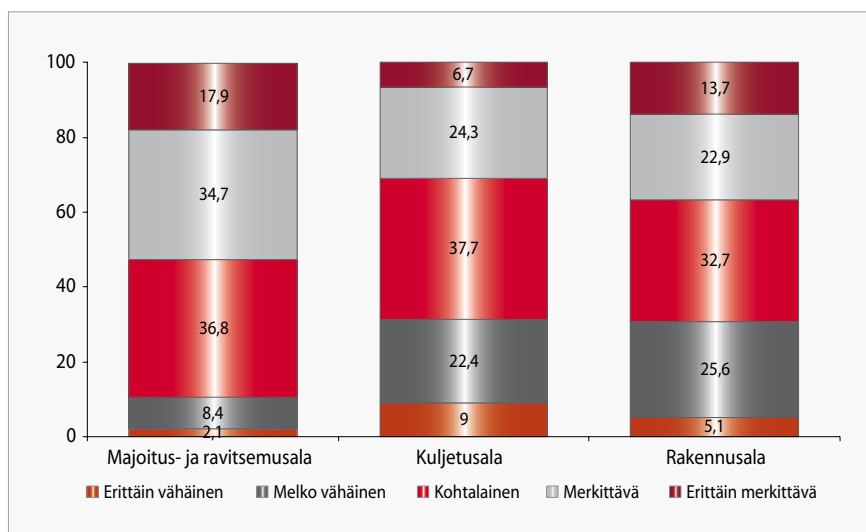
- Suomen EU-jäsenyys; tavaroiden, palvelujen, työvoiman ja pääomien liikkuvuuden vapautuminen, sääntely- ja valvontamahdollisuuksien heikentyminen, ulkomaisten yritysten ja työvoiman tulva Suomeen sekä sisäkaupan arvonlisäverojärjestelmän tarjoamat väärinkäytösmah-

ästi yritysten näkemyksiä synkeämmät. Osasyynä eroon lienee se, että Rakennusliiton toimitsijakäynnit kattavat myös järjestäytymättömien yritysten työmaat, kun yrityskyselyn vastaukset tulivat ainoastaan järjestäytyneiltä yrityksiltä.

Harmaan talouden kilpailua vääristävää vaikutusta piti vähintään kohtalaisena rakennus- ja kuljetusyrityksistä lähes 70 prosenttia ja majoitus- ja ravitsemis-

alan yrityksistä lähes 90 prosenttia. Merkittävänä tai erittäin merkittävänä sitä piti 53 prosenttia majoitus- ja ravitsemisalan yrityksistä, 37 prosenttia rakennusalan yrityksistä ja 31 prosenttia kuljetusyrityksistä. Suoraan yritysmaailman sisältä lähteneinä nämä näkemykset epäilemättä lisäävät tutkimuksen ”katuuskottavuutta” ja samalla harmaan talouden torjumiseksi tehtyjen ehdotusten painoarvoa.

Kuvio 3. Harmaan talouden aiheuttama kilpailua vääristävä vaikutus, % yritys vastaajista.

Elinkeinoelämästä löytyy ryhmiä, joiden intressissä ei ole harmaan talouden rajoittaminen, mutta tehokkaita toimenpiteitä odotetaan seuraavaan hallitusohjelmaan.

dollisuudet. Täällä ilman kiinteää toimipaikkaa esimerkiksi rakennusurakoita tekevät yritykset saavat merkittävän kilpailuedun suomalaisiin verrattuna välttyessään sekä omien että työntekijöidensä verojen maksulta Suomeen ja usein myös kotimaahansa. Etua lisää se, että monissa tapauksissa näiden yritysten maksamat palkat eivät yllä läheskään suomalaisten työehtosopimusten tasolle eikä työntekijöiden sosiaaliturvasta ole huolehdittu. Osa yrityksistä käyttää hyväkseen verolainsäädännön ja verosopimusten aukkoja, osa taas sitä, ettei verohallinnolla ole nykyisellään tehokkaita keinoja valvoa sen enempää ulkomaisten yritysten kuin niiden työntekijöidenkään Suomessa oloaikoja. Pelkästään rakennusalan ulkomaisen työvoiman palkoista lähti vuonna 2008 yli 400 miljoonaa euroa veroitta Suomesta. Tutkimuksen yhteydessä ei ollut mahdollista selvittää, kuinka suuri osa tästä verottomuudesta on laillista ja kuinka suuri osa harmaata taloutta.

– Pääoma- ja sijoitusmarkkinoiden vapautuminen ja kansainvälistyminen; pörssin arvopaperikaupan siirtyminen ulkomaisille välittäjille ja kauppapaikoille, kansainvälisten sijoitusmahdollisuuksien tulo jokamiehen käyttöön ja ulkomaisen arvopaperiomistuksen kasvottomuus. Suomalaiset ilmoittivat vuonna 2008 veroilmoituksissaan ulkomailta saatuja pääomatuloja 121 miljoonaa eu-

roa. Kansainväliseen sijoitustoimintaan liittyvän harmaan talouden määrä oli samaa vuonna vähintään 700 miljoonaa euroa. Lisäksi Suomen valtio kärsii vuodessa 300–600 miljoonan euron veromenetykset tuntemattomille ulkomaisille saajille maksetuista osingoista.

Suomen oma harmaa talous on kansainvälistynyt, mutta sen lisäksi Suomi toimii osana laajamittaista kansainvälistä harmaata taloutta, joka käyttää Suomea läpikulku- ja tukialueenaan. Myös kansainvälinen viranomaisyhteistyö on EU:n jäsenyyden mukana parantunut, mutta rajojen poistumisen rikollisille tarjoamat toimintamahdollisuudet ovat monin verroin viranomaisten yhteistyömahdollisuuksia paremmat.

Suomi ei ole kyennyt vastaamaan harmaan talouden kansainvälistymisen mukanaan tuomiin haasteisiin kovinkaan tehokkaasti. Lainsäädäntömme ja verosopimuksemme periytyvät ajalta, jolloin toimintaympäristö poikkesi täysin nykyisestä. Harmaan talouden torjunnasta vastaavien viranomaisten esitykset väärinkäyttömahdollisuuksien tukkimiseksi ovat useimmiten saaneet lainsäädännön valmistelusta vastaavassa ministeriöportaassa nihkeän vastaanoton tai pysähtyneet nykytilanteesta tavalla tai toisella hyötyvien eturyhmien vastustukseen.

Useissa ministeriöissä näyttää vallitsevan ylimitoitettu pelko siitä, että täällä toteutettavat viranomaisten valvontamahdollisuuksien parannukset saattavat loukata EU:n vapaan kilpailun periaatteita ja johtaa Suomelle tuleviin nuhteisiin. Ulkomaisille toimijoille ei ole haluttu asettaa edes samoja velvoitteita kuin suomalaisille, olipa sitten kysymys pörssin etävälittäjistä tai lähetettyjen työntekijöiden työnantajista. Toisaalta esimerkiksi idänkaupan kaksoislaskutuksen kriminalisointia ja arvopapereiden hallintarekisterin viranomaisjulkisuuden lisäämistä on melko selväsanaisesti vastustettu elinkeinoelämän intresseillä.

Vaaleneeko harmaa talous?

Tarkastusvaliokunta lähetti teettämänsä tutkimuksen lausunnon 60 eri taholle ja kuuli kirjallisten lausuntojen jälkeen vielä 40:ää asiantuntijaa syksyn 2010 aikana. Perusteellisen käsittelyn jälkeen tarkastusvaliokunta julkisti oman yksimielisen mietintönsä, joka sisältää 25 toimenpide-ehdotusta harmaan talouden torjunnan tehostamiseksi.

Eduskunta teki 3.2.2011 pidetyssä täysistunnossa lähes historiallisen päätöksen hyväksyessään yksimielisesti tarkastusvaliokunnan mietintöön sisältyvät ehdotukset. Käytännössä näillä ehdotuksilla pitäisi olla merkittävä vaikutus seuraavasta hallitusohjelmasta neuvoteltaessa. Harmaata taloutta ei näidenkään ehdotusten toteuttamisella poisteta, mutta niillä voidaan selkeästi parantaa rehellisen yritystoiminnan asemaa koventuessa kansainvälisessä kilpailussa. Jatkuvasti muuttuvan ja kehittyvän harmaan talouden torjunta edellyttää myös jatkuvaa tilanteen seuraamista ja torjuntatoimenpiteiden päivittämistä. ■

KIRJALLISUUS

European Commission (2007), Undeclared Work in the European Union, EU Commission, Eurobarometer Report, Special Eurobarometer 284.

European Commission (2009), Reckon LLP: Study to Quantify and Analyse the VAT Gap in the EU-25 Member States, DG Taxation and Customs Union, Report 21.

Hirvonen, M. & Lith, P. & Walden, R. (2010), Suomen kansainvälistyvä harmaa talous, Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2010.

<http://web.eduskunta.fi/dman/Document.phx?documentId=so17210161302877&cmd=download>

Nurminen, R. (2008), Suomen Piilotalous. Raportti Suomen piilotaloudesta 30.6.2008. Tilastokeskus, Taloudelliset olot 1.7.2008.

Schneider, F. & Buehn, A. & Montenegro, C.E. (2010), Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007, The World Bank Policy Research Working Paper 5356.

Tarkastusvaliokunnan mietintö 9/2010 vp. http://www.eduskunta.fi/fakattmp/utatmp/akxtmp/trvm_9_2010_p.shtml